

У ВИРІ РЕПРЕСІЙ: ДОЛІ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ У М. РОМНИ ПІД ЧАС СТАЛІНСЬКОГО ТЕРОРУ

Едуард СЕМЕШИН

orcid.org/0000-0001-5022-203X

магістр історії,

незалежний дослідник

email: edvardhannover@gmail.com

Анотація. Досліджено проблему сталінських репресій щодо західноукраїнських мігрантів, які опинилися на території м. Ромни Сумської області в міжвоєнний період. На основі аналізу архівно-кримінальних справ простежуються механізми фабрикування звинувачень, мотиви переслідувань та форми репресивної політики, застосовані до цієї групи. Акцентована увага на долях репресованих.

Ключові слова: сталінські репресії, Ромни, Сумщина, НКВС, долі переселенців.

Постановка проблеми. У Сталінський терор 1930–1950 рр. залишив глибокий слід у суспільній та індивідуальній пам'яті українського народу. Особливої уваги потребує вивчення регіональних проявів репресивної політики, зокрема щодо специфічних соціальних груп. Однією з таких груп стали мігранти із західноукраїнських земель, які опинилися під особливим наглядом радянських спецслужб. Їхнє переміщення до східних регіонів України, зокрема на Сумщину, зумовлювалося різними причинами: втеча від політичних переслідувань, сімейні обставини, пошук кращого життя тощо. В українському суспільстві часів сталінізму ці люди часто сприймалися як носії «чужої» ідентичності або потенційно нелояльні до радянської влади, що ставило їх у зону ризику. Попри важливість цієї теми у вітчизняній історіографії питання сталінських репресій проти західноукраїнських мігрантів у конкретних локальних контекстах, таких як м. Ромни Сумської області, залишаються недостатньо дослідженими.

Історіографія. Дослідженням теми

сталінських репресій у м. Ромни та на території нинішнього Роменського району Сумської області присвячені праці О. Вовка [2], А. Коцура, Е. Семешина [11; 16] та певною мірою Г. Іванущенка [10].

Метою статті є реконструкція та аналіз долі мігрантів із західноукраїнських областей, які стали жертвами сталінських репресій у м. Ромни, шляхом вивчення матеріалів кримінальних справ.

Виклад основного матеріалу. Іван Миколайович Білий народився 12 лютого 1893 р. у с. Волощина (нині Львівська область). Освіта – початкова. На момент арешту 29 жовтня 1937 р. проживав у м. Ромни, де працював заготівельником буфету при залізничній станції. У постанові про арешт вказувалося, що він підтримував регулярне листування з матір'ю та братом, які перебували за кордоном, мав нібито антирадянські настрої та підозрювався у шпигунській діяльності на користь іноземної держави. Згідно з анкетою він був одружений з Олександрою Миколаївною (1893 р. н.) і мав доньку Ніну (1917 р. н.). У характеристиці з місця роботи зазначалося, що

І. Білий не брав участі в громадському житті, виявляв безвідповідальне ставлення до службових обов'язків, траплялися випадки невиконання розпоряджень керівництва [6, арк. 1, 5–6].

У матеріалах слідчої справи зафіксовано допити двох свідків, проведені лише 15 листопада 1937 р. Першим свідком виступив **Трохим Степанович Бережко** (1890 р. н., уродженець с. Жовтенева), який стверджував, що І. Білий нібито повідомив йому про те, що він австрійський підданий, має родичів в Австрії, часто згадував свою поїздку до цієї країни та висловлював бажання емігрувати туди. За словами свідка, обвинувачений неодноразово скаржився на погані умови життя в СРСР. У липні 1937 р. під час приватної розмови І. Білий нібито сказав, що Й. Сталін грузин, а не росіянин, тому постачає тільки грузинів. Якби він цього не робив, то грузини давно б його вбили [6, арк. 8, 8 зв.].

Другий свідок – **Петро Сизонович Саморай** (1894 р. н., уродженець с. Піски Полтавської області). За його свідченнями, І. Білий у 1937 р. під час підготовки до випуску газети із повідомленням про вирок «ворогам народу» М. Тухачевському, І. Якіру та іншим висловився в антирадянському дусі. Зокрема, говорив, що обвинувачений стверджував, що скоро буде війна, яка допоможе налагодити життя, а до радянської влади він вже втратив довіру, бо там всі шахраї й негідники, яких треба розстріляти [6, арк. 10].

Згідно з матеріалами допиту обвинуваченого І. Білого від 19 листопада 1937 р. він прибув до СРСР з Польщі у 1917 р. та оселився в м. Ромни, де працював на різних посадах до моменту арешту. Він визнав, що у Польщі залишилися його

батьки, сестра та двоє братів, з якими підтримував листування до 1930 р. В отриманих листах описувалося «хороше життя» в Польщі. Родичі також цікавилися рівнем заробітної плати та умовами життя радянських робітників. І. Білий стверджував, що у відповідь повідомляв про «добре життя» робітників у СРСР і про високі заробітки, однак така відповідь викликає сумніви щодо її достовірності, особливо в контексті подальших свідчень. Під час допиту він також зазначив, що підтримував знайомства з громадянами польської національності, які проживали в Ромнах: Литовський, Ковальський, Дзюсь, Горецький, Хотилівський та інші, прізвища яких він нібито не пам'ятав. За словами І. Білого, всі ці особи згодом були заарештовані органами НКВС як «вороги народу». Обвинувачений категорично заперечував свою причетність до шпигунської діяльності або участь у будь-якій «шпигунській організації». Під час подальших допитів він частково змінив свої показання й визнав, що в одному з листів до рідних дійсно писав про складне становище радянських робітників, про нестачу хліба в 1933–1934 рр. та черги за ним. Водночас зазначив, що відповіді на цей лист він так і не отримав. Також І. Білий визнав, що в той час був незадоволений політикою радянської влади та мав намір виїхати до Польщі, для чого просив родичів надіслати йому кошти. У протоколі допиту зафіксовано визнання, що обвинувачений нібито вів «контрреволюційні розмови» з іншими робітниками, в яких критикував заходи радянської влади, стверджував, що «народ голодує» та що «за старої влади жилося краще» [6, арк. 11–14 зв.].

На підставі власного зізнання

обвинуваченого І. Білого, а також показань двох свідків його було визнано винним у веденні систематичної антирадянської агітації, зв'язках з «ворогами народу», переписці з родичами за кордоном. Рішенням Особливої наради при НКВС СРСР від 16 грудня 1937 р. його засуджено до 10 років позбавлення волі у таборах [6, арк. 23].

У заяві, поданій І. Білим 29 жовтня 1938 р. до Президії Верховної Ради СРСР, засуджений наводив окремі біографічні відомості. Зокрема, зазначалося, що з 1912 р. він працював на залізниці за місцем народження – на станції Бібрка-Глібовичі в Галичині. Після окупації цієї території російською армією під час Першої світової війни у 1914 р. він залишився вдома, де продовжував працювати на згаданій станції спочатку ремонтним робітником, а згодом – сторожем. Після відступу російських військ із Галичини він 9 червня 1915 р. виїхав до Росії, де оселився на постійне проживання; на батьківщину більше не повертався. До 1934 р. працював на залізничному транспорті. У своїй заяві він згадував про тривалий конфлікт із завідувачем Роменського складу майстерні **Миколою Васильовичем Блудю**, а також низкою робітників. За твердженням засудженого, проти нього ще у 1926 р. було організовано кампанію цькування та наклепів. Зокрема, йому закидали чужинське походження та говорили, що тут свої люди, а понаїхали всякі австрійці. Особливого загострення ситуація набула після того, як І. Білий, за його словами, отримав присадибну ділянку площею 300 квадратних сажнів і розпочав будівництво власного житла, яке не встиг завершити через арешт. Внаслідок постійних звинувачень і тиску з боку

колективу його було звільнено з роботи на залізниці. Неодноразові скарги до місцевих органів та транспортної прокуратури щодо неправомірного звільнення залишилися без задоволення. Також І. Білий зазначив, що 29 жовтня 1937 р. був заарештований працівниками транспортного відділу НКВС на станції Ромни та направлений до Кременчуцької в'язниці. Там йому було пред'явлено обвинувачення у шпигунстві, вербувальній діяльності та контактах із закордонними особами. У своїх поясненнях І. Білий категорично заперечував ведення будь-якої антирадянської агітації та стверджував, що підписав протокол допиту, не ознайомившись із його змістом. За його словами, він лише частково побачив його. Деякі факти були викривленими. Зокрема, було неправильно вказано його національність – як польську, тоді як насправді він вважав себе українцем. Також у протоколі зазначено, що він прибув до Росії у 1917 р., хоча насправді це сталося у 1915 р. У зв'язку з цим І. Білий звернувся з проханням переглянути кримінальну справу, наполягаючи на тому, що був засуджений несправедливо [6, арк. 19–20 зв.].

Із аналізу матеріалів кримінальної справи можна зробити висновок, що І. Білий був репресований на підставі інформації, наданої агентурними джерелами. Про це йдеться в одному із документів слідчого провадження. Водночас у справі містяться свідчення про те, що П. Саморай та Т. Бережко – ключові свідки обвинувачення – під час повторного допиту заявили, що не знайомі з І. Білим та ніколи не давали показань проти нього. За їхніми словами, їх викликали для надання свідчень у справі **Віктора Йосиповича Шульца**. У зв'язку з цим постала

обґрунтована підозра, що справа проти І. Білого могла бути сфальсифікована оперуповноваженим оперативного пункту на станції Кременчук залізничного відділу НКВС Південної залізниці Іваном Іллічем Попсуй-Шапкою. У зв'язку з цим було ухвалено рішення допитати зазначеного співробітника з метою отримання пояснень. У межах додаткового розслідування планувалося також допитати агентів, які надавали відомості, що лягли в основу обвинувачення проти І. Білого. Водночас вказувалося на необхідність не розкривати у протоколах їхню належність до агентурної мережі НКВС. Окрему увагу слідство звертало на розбіжності у біографічних даних підсудного. Зокрема, уточнення потребувала його національність: у постанові про арешт він зазначений як «галичанин», тоді як в анкетних матеріалах – поляк. Крім того, необхідно було

перевірити, чи справді брат І. Білого проживав у США і підтримував із ним листування, а також з'ясувати, чи служив засуджений в австрійській армії [6, арк. 30–31].

У книзі «Реабілітовані історією» опубліковано витяги з документів кримінальної справи **Віри Онуфріївни Дичек**, зокрема матеріали додаткового розслідування, проведеного у 1956 р. У цих документах зазначається, що підставою для її арешту та ув'язнення стали сфальсифіковані матеріали слідства, зібрані співробітником НКВС І. Попсуй-Шапою. Зокрема, під час оформлення протоколів допиту свідків він зазначив, що ті начебто підтвердили, що В. Дичек систематично займалася наклепницькою діяльністю проти партії та уряду. Однак під час повторних допитів у червні 1940 р. свідки заявили, що знали В. Дичек лише з позитивного боку по спільній

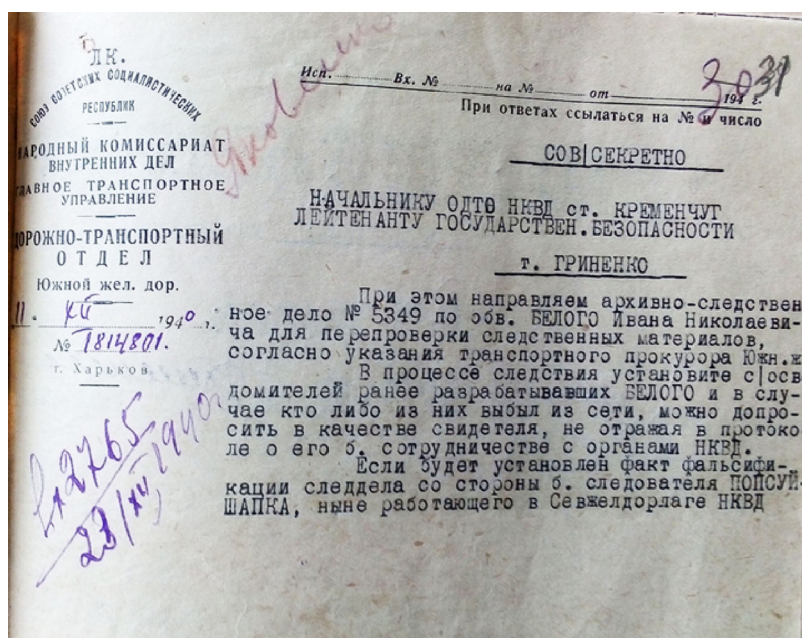

Фото 1. Документ про залучення сексотів з архівно-кримінальної справи І. Білого (ДАСО. Ф. Р-7641. Оп. 2. Спр. 477)

роботі та що вона не вела жодної антирадянської агітації серед робітників і службовців. Також вони заперечили факт підписання будь-яких свідчень проти неї у листопаді 1937 р., заявивши, що таких показань не надавали. 20 червня 1940 р. транспортний прокурор Кременчуцької дільниці Полтавської області ухвалив рішення про закриття кримінальної справи стосовно В. Дичек, і вона підлягала звільненню з-під варти. Проте, попри це рішення, В. Дичек відбула повний строк призначеного їй покарання [13, с. 99, 144]. Таким чином, очевидно, що справа І. Білого не є поодиноким випадком фальсифікації з боку І. Попсуй-Шапки.

У справі також збереглося письмове пояснення І. Попсуй-Шапки від 8 червня 1941 р. У ньому він зазначав, що в 1937 р. він слідство у справі І. Білого та проводив допити свідків Бережка і Саморая. За його словами, йому невідомі причини, через які ці свідки згодом відмовилися від своїх показів. Він стверджував, що обидва фігурували в нього як освідомителі у справі про «контрреволюційну диверсію» і неодноразово повідомляли інформацію про І. Білого та його нібито контрреволюційну діяльність. Їхні свідчення він просив перевірити через агентурну справу на І. Білого. Оскільки цих свідчень виявилось недостатньо, до справи були залучені й інші працівники станції Ромни – зокрема **Микита Васильович Блуд**, **Григорій Захарович Максименко**, **Максим Кузьмич Герасько** та кілька інших осіб, які також подавали численні заяви про «контрреволюційні виступи» з боку І. Білого. У зв'язку з цим І. Попсуй-Шапка клопотав про повторний допит свідків, стверджуючи, що ті підтвердять наведені факти. Наприкінці свого пояснення він наголосив, що

під час масових репресивних кампаній 1937–1938 рр. не вдавався до незаконних методів слідства. Навпаки, за його словами, за чесне ведення справ та відмову від фабрикації звинувачень деякі тодішні керівники (які згодом самі були заарештовані за зловживання в процесі слідства) надали на нього негативну характеристику, звинувачуючи у недостатній боротьбі з ворогами народу. Ця характеристика була внесена до його особової справи [6, арк. 47–48]. Єдиним фактом, що не викликає сумнівів у заяві І. Попсуй-Шапки, є те, що його безпосереднє керівництво в органах НКВС справді було заарештоване, тоді як сам він уник кримінального переслідування. Варто зазначити, що спроби працівників НКВС перекласти відповідальність за застосування незаконних методів слідства на своїх колег були типовою практикою як у 1939–1941 рр., так і в повоєнний період.

2 січня 1941 р. у межах розслідування справи І. Білого було допитано ще одного свідка – **Григорія Захаровича Максименка** (1896 р. н., уродженця м. Ромни, завідувача кладової паровозного депо станції Ромни). Він повідомив, що знав засудженого з 1929 р. по спільній роботі. За його словами, І. Білий прибув до міста у 1918 р. з Польщі. Він також зазначив, що засуджений сумлінно ставився до роботи, зловживань за ним не помічалося. Крім того, свідок згадав розмову, яка відбулася між ним та І. Білим у 1935 р. і стосувалася організації харчування в їдальні. У цій розмові І. Білий нібито заявив, що в Австрії робітники живуть краще, ніж у СРСР, а також висловлював невдоволення якістю громадського харчування [6, арк. 36–37 зв.]. Ще одним допитаним був **Харитон Вікторович**

Шевченко (1894 р. н., уродженець с. Плавинище Роменського району, мешканець с. Процівка того ж району, працівник паливного складу на станції Ромни). За його свідченням, він знав І. Білого з 1923 р. Йому було відомо лише те, що засуджений прибув з-за кордону, однак країну він назвати не міг. Упродовж спільної роботи він не помічав за І. Білим жодних негативних проявів, а також не чув від нього антирадянських висловлювань [6, арк. 38–39]. Третім свідком у справі був **Максим Кузьмич Герасько** (1890 р. н., уродженець хутора Попівка Роменського району, бухгалтер матеріального складу станції Ромни), допитаний 26 лютого 1941 р. Він зазначив, що знав засудженого з 1923 р.; взаємини між ними були загалом нормальними. І. Білий був австрійцем за національністю та мав родичів за кордоном. Водночас він повідомив, що ще у 1933 р. І. Білий у приватній розмові зауважив про припинення листування з родичами, які залишилися за межами СРСР. Свідок також додав, що за час спільної роботи на складі не помічав за І. Білим нічого компрометуючого. Однак мали місце випадки, коли І. Білий висловлював невдоволення заходами партії та уряду. Крім того, Герасько стверджував, що у серпні 1933 р. І. Білий нібито висловлювався критично щодо колгоспного ладу [6, арк. 43–44].

Із заяви І. Білого, поданої 7 травня 1957 р. на ім'я Голови Президії Верховної Ради СРСР К. Ворошилова, відомо, що після відбуття покарання він повернувся до м. Ромни та працевлаштувався підсобним робітником лісозаводу Південної залізниці. 29 січня 1949 р. під час розвантаження кругляка з платформи стався обвал, внаслідок чого він разом

із колодами впав та зазнав тяжких тілесних ушкоджень. Після п'яти місяців лікування в Роменській міській лікарні його було визнано інвалідом другої групи з призначенням щомісячної пенсії в розмірі 225 крб. З 1 жовтня 1956 р. ця сума була збільшена до 285 крб. на місяць із призначенням виплат пожиттєво. У своїй заяві І. Білий просив зняти з нього судимість, наполягаючи на власній невинуватості [6, арк. 52].

Під час розпитування 12 лютого 1958 р. І. Білому було зачитано протокол його попереднього допиту. Він підтвердив справжність свого підпису, проте відмовився визнавати достовірність змісту самого документа, зокрема щодо дати його приїзду до м. Ромни та вказаної національності. І. Білий підтвердив лише факт листування з батьком до 1930 р., наголосивши, що листи мали винятково побутовий характер. За його словами, попередній протокол він підписав під тиском співробітника НКВС І. Попсуй-Шапки. Також І. Білий заявив, що не був знайомий із громадянами Т. Бережком і П. Самораєм. Щодо Х. Шевченка він зазначив, що останнього після війни було засуджено за розкрадання палива на вугільному складі. Інший свідок, М. Герасько, за словами І. Білого, був притягнутий до відповідальності після відступу німецьких військ із м. Ромни за співпрацю з окупантами. Взаємини між І. Білим і М. Гераськом були напруженими. Ще у 1934 р. Герасько намагався обійняти посаду рахівника, яку тоді займав І. Білий. У 1937 р. І. Білого було звільнено, а Гераська призначено на його місце; згодом він обійняв посаду бухгалтера. За словами І. Білого, його стосунки з Г. Максименком були нормальні, службові [6, арк. 53–54 зв.].

Митрофан Васильович Гугняєв (1886 р. н., уродженець с. Крупиця Гомельського повіту Могильовської губернії, білорус за національністю, пенсіонер, мешканець м. Ромни) у своєму свідченні повідомив, що знав І. Білого з 1916 р. – з часу прибуття останнього до Ромнів. За його словами, на той момент Білий був направлений на стрілочний пост як практикант для ознайомлення з розташуванням залізничних колій станції. Через два тижні він розпочав самостійну роботу стрілочника, а згодом працював у ковбасній майстерні, на вугільному складі та в буфеті. М. Гугняєв зазначив, що сам у подальшому обіймав посади зчіплювача, складача, а з 1933 р. – помічника машиніста в паровозному депо, де працював до виходу на пенсію у 1947 р. Упродовж цього періоду він неодноразово контактував з І. Білим як у професійному середовищі, так і в побуті, характеризуючи його винятково позитивно. У своїх показах він також згадав **Павла Антоновича Гудовича**, який до 1925 р. працював стрілочником, а згодом – переїзним сторожем на Південному переїзді станції. У 1925 р., під час чергування Гудовича, стався схід вагона через неправильне положення стрілки. Гудовича визнали винним у службовій недбалості та звільнили з роботи [6, арк. 57–58].

У кримінальній справі І. Білого зберігається копія свідчень М. Гугняєва, тоді як оригінальний протокол його допиту міститься у справі П. Гудовича [6, арк. 59]. П. Гудович (1876 р. н., уродженець м. Мінська, працював переїзним сторожем на станції Ромни Південної залізниці) був заарештований 17 лютого 1938 р. за звинуваченням у «контрреволюційній» агітації та вихвалянні життя у Польщі. Вироком Особливої наради при

НКВС СРСР від 26 травня 1938 р. його було засуджено до 10 років позбавлення волі у виправно-трудовах таборах за участь у «контрреволюційній діяльності». Покарання відбував у Картабарі, де й помер 26 травня (10 липня) 1943 р. Реабілітований 7 березня 1958 р. [14, с. 554]. Свідки **Максим Пилипович Гончаренко** (1903 р. н., уродженець с. Процівка Роменського району, мешканець того ж села) та **Тамара Павлівна Лучинецька** (1914 р. н., уродженка с. Баранівка Сумської області, завідувачка складу в м. Ромни) надали позитивну характеристику І. Білому. За словами М. Гончаренка, після так званого звільнення м. Ромни від німецької окупації М. Герасько кудись виїхав, і з того часу свідок його більше не бачив. Щодо характеру стосунків між М. Гераськом та І. Білим йому нічого не відомо. 7 березня 1958 р. І. Білий реабілітований Сумським облсудом [6, арк. 60–63, 83].

Як зазначає дослідник В. Васильєв, у 1936 р. УРСР не виконала збільшені плани державних поставок хліба, цукрових буряків та інших сільськогосподарських культур. Внаслідок цього мешканці сільських районів низки областей, зокрема Харківської та Чернігівської, опинилися на межі нового голоду [1, с. 163–164]. У суспільстві поширювалися розмови про загрозу повторення голодомору, що в умовах репресивної політики держави часто ставало підставою для арештів. **Степан Степанович Литовський** (1888 р. н., уродженець Гродненської губернії) на момент арешту 28 серпня 1937 р. працював на лісозаводі станції Ромни. За національністю – поляк; підтримував листування з родичами, які проживали на території Польщі, та у 1932 р. намагався емігрувати до цієї

країни. Матеріали його кримінальної справи ґрунтуються переважно на свідченнях кількох осіб, які стверджували, що С. Литовський нібито здійснював «контрреволюційну агітацію», висловлював критику радянської влади, стверджуючи, що за радянських часів робітники живуть у злиднях, влада морить народ голодом. Також він висловлював бажання виїхати до Польщі. На підставі цих звинувачень він був засуджений до розстрілу. Про трагічну долю його родини відомо, зокрема, з листа його доньки **Марії Демидової** на ім'я начальника управління КДБ у м. Суми від 11 грудня 1991 р. У своєму зверненні з проханням про реабілітацію батька вона повідомляє, що після його арешту її матір, важкохвору й виснажену, було виписано з Кременчуцької лікарні додому. Невдовзі після цього мати померла. У родині було троє дітей, однак брат згодом помер, залишилися лише дві сестри [4, арк. 1, 7 зв., 12 зв., 14 зв., 66]. 17 лютого 1938 р. були заарештовані залізничні робітники станції Ромни **Антон Йосипович Микульський** (1880 р. н.) та його син **Михайло** (1913 р. н.), які проживали в с. Рубанка Чернігівської області. Матеріали їхньої кримінальної справи ґрунтувалися переважно на свідченнях кількох осіб, які стверджували, що обвинувачені нібито висловлювали схвальні оцінки щодо умов життя в Польщі, а також говорили про голод в Україні. Зокрема, один із свідків повідомив, що А. Микульський нібито заявив про наміри радянської влади відібрати у населення гроші з метою передачі їх Польщі як своєрідного «викупу», щоб запобігти можливим претензіям з боку польської держави на територію України. На підставі цих звинувачень обидва – батько і син – були

засуджені до 10 років ув'язнення у таборах [9, арк. 22, 22 зв., 24 зв.].

Михайло Андрійович Маруняк, згідно з його свідченнями, народився 5 вересня 1901 р. у м. Долина (нині Івано-Франківська область). Після розпаду Австро-Угорщини у 1918 р. його було призвано на службу до Галицької армії. Під час наступу поляків Галицька армія була розбита на дві частини, з яких одна перейшла на територію Чехословаччини, а з другою М. Маруняк відступив до м. Каліш, де і потрапив у полон до поляків у травні 1919 р. Після звільнення з табору військовополонених у 1920 р. продовжив навчання в учительській семінарії м. Долина. Під впливом **Антіна Стефанишина** він вступив до лав нелегальної Української Військової Організації (УВО), майже нічого не знаючи про її структуру та діяльність. Перебуваючи в організації, поширював агітаційні листівки, які закликали українців Галичини бойкотувати вибори до польського сейму. Після викриття організації польською владою і арештів частини її членів у грудні 1922 р. М. Маруняк з метою уникнення переслідування нелегально перетнув кордон із Чехословаччиною. Там він опинився в одному з українських військових таборів колишньої Галицької армії, що відступила на територію Чехословаччини після польського наступу 1919 р. У цьому таборі отримав середню освіту. За його словами, у таборі утворилося дві окремі групи – радянці й самостійники. Він приєднався до першої групи. У 1923 р. М. Маруняк разом із кількома іншими особами був заарештований чеськими жандармами за підозрою у належності до «українського радянського товариства», яке, за версією слідства, нібито вело діяльність, спрямовану проти

Фото 2. Михайло Маруняк.
(З кримінальної справи. ДАСО. Ф. Р-7641.
Оп. 4. Спр. 93)

Чехословацької Республіки. Втім про існування такої організації він нічого не знав і членом її не був. У результаті арешту провів близько двох місяців в окружній в'язниці, після чого був звільнений з-під варти. Уже в 1924 р. місцева поліція видала наказ М. Маруняку та ще кільком особам залишити територію Чехословаччини протягом 48 годин. Незважаючи на це, він певний час перебував у країні нелегально. У 1926 р., коли з Чехословаччини відправлявся транспорт з галичанами до СРСР, М. Маруняк приєднався до цієї групи. Спочатку прибув до Харкова, а згодом був направлений до м. Ромни за розпорядженням Народного комісаріату праці. Через місцеву інспектуру праці звернувся до Наркомату освіти, після чого отримав посаду вчителя у

семирічній школі с. Коровинці. Тут він пропрацював наступні 3 роки. У 1929–1930 н. р. рішенням інспектури народної освіти його було переведено до неповної середньої школи в с. Засулля, де він працював до свого арешту 25 лютого 1931 р. Серед осіб, з якими М. Маруняк перебував разом у чеській в'язниці, він назвав **Петра Вовка** (працював у м. Ізюм) та **Федора Улицького** (мешкав у Харкові) [7, арк. 10–13, 30–31].

Юліан Миколайович Татух (1906 р. н., уродженець с. Буців Перемишлянського повіту Львівського воєводства, на той час – територія Польщі, нині Львівська область, Україна, проживав у с. Засулля Роменського округу) у своїх свідченнях від 25 червня 1927 р. заявив (мовою оригіналу): «Я знаю, що в м. Харкові зараз вчать в вузах – Кулик, ім'я та по батькові не знаю, Фрейтів Степан і Нікіша Дмитро, яких я знаю ще з Польщі. Також і Маруняка, який живе зараз в Роменській окрузі в с. Коровинцях, де вчителює. Ці особи не були в Польщі членами ком. партії або комсомолу, а навпаки, ставилися вороже до компартії і комсомолу. Добре знаю, що Фрейтів та Кулик були в фашистській організації в Польщі – здається, вони були в організації УНДО. Про Маруняка я добре не знаю, але знаю, що балакали та казали, що він теж належав до фашистської організації» [7, арк. 6, 6 зв.]. 22 вересня 1937 р., проживаючи в м. Богородухів Харківської області та працюючи інструктором з фізичної культури у школі для глухонімих, Ю. Татух був заарештований органами НКВС. Йому інкримінували незаконний перехід польсько-радянського кордону у 1926 р., а також антирадянські настрої. У результаті судового розгляду засуджений до

10 років позбавлення волі у виправно-трудових таборах. Покарання відбував у с. Абель, Комі АРСР. Станом на 1952 р. мешкав у м. Бійськ Алтайського краю, працював на м'ясокомбінаті. Реабілітований 3 листопада 1955 р. [15, с. 564].

Очевидно, саме свідчення Ю. Татуха стали підставою для арешту М. Маруняка. Додатково до попередніх показів від 21 вересня 1927 р. Ю. Татух заявив, що до УНДО належав певний Волощак, який навчався у Перемишлі. У своїх свідченнях Татух також зазначив, що познайомився з Маруняком уже після його прибуття до м. Ромни. За його словами, під час приватних розмов М. Маруняк неодноразово висловлювався критично щодо радянської влади [7, арк. 7, 7 зв.].

У показах від 21 вересня 1927 р. **Іван Андрійович Бутко** (1903 р. н., уродженець с. Постолів, Львівське воєводство; мав незакінчену вищу освіту, був одружений, учень політпросвіти, член Комуністичної партії Західної України; двічі притягувався до суду в Польщі у 1922 та 1925 роках за політичну діяльність) повідомив, що в січні 1927 р., коли він служив у Роменському окружному будівництві, до нього звернувся М. Маруняк. Останній представився галичанином, повідомив, що приїхав до СРСР легально з м. Праги (Чехословаччина), куди потрапив разом із Галицькою армією під час її відступу після польської окупації Галичини. Під час розмови Бутко поцікавився, чи є в СРСР ще хтось із вихідців з Галичини, хто навчався в Перемишльській гімназії. У відповідь Маруняк назвав двох осіб: Степана Фреєва та Дмитра Нікітіна, які на той час нібито навчалися у вищих навчальних закладах у Харкові. Він також зазначив, що обидва перебували у Чехословаччині та

легально повернулися до СРСР. За словами М. Маруняка, вони всі є політичними емігрантами. І. Бутко з Маруняком до цієї зустрічі знайомий не був. Водночас Фреєва та Нікітіна він знав особисто, оскільки навчався разом із ними в Перемишльській гімназії. Він позначив, що після встановлення польського контролю над Галичиною Фреєв і Нікітін стали активними соціал-шовіністами та входили до складу націоналістичної бойової дружини в м. Перемишль, яка ставила собі за мету боротьбу проти Польщі, створення Галицької національної республіки та подальше її приєднання до Соборної України. Свідок також підкреслив, що зазначена організація вела активну боротьбу проти комуністів, здійснювала пропаганду, спрямовану на зрив комуністичної діяльності й була ворожою до радянської ідеології [7, арк. 9, 9 зв.].

Згідно з довідкою, що міститься у матеріалах кримінальної справи, 17 травня 1930 р. М. Маруняк був доставлений до Роменської лікарні з різаною раною на передній частині шиї. Рана виявилася поверхневою і вже через два дні пацієнта виписали. Наявність відповідного медичного документа свідчить про ймовірну спробу самогубства з боку Маруняка, що, ймовірно, було пов'язано з психологічним тиском слідства. У справі також наявний протокол допиту від 11 липня 1931 р., в якому М. Маруняк уточнив окремі обставини своєї служби в Галицькій армії. За його словами, з 1918 р. він служив у м. Долина на посаді телефоніста у «Стаційній команді». У січні того ж року штаб цієї структури направив його та інших військовослужбовців до «перехідної сотні» у м. Стрий, де він обіймав посаду рахівника роти. Влітку 1921 р.,

перебуваючи у м. Долина, в шкільному саду місцевої української гімназії М. Маруняк зустрівся зі своїм знайомим Антіном Стефанишином, якого знав до цього по драматичному гуртку. Останній розповів йому про існування УВО, що вела підпільну боротьбу проти польської влади. Після цієї розмови М. Маруняк погодився приєднатися до організації [7, арк. 16, 19]. **Антін Савович Стефанишин** (1897 р. н., уродженець м. Долина) дійсно з 1920 р. був членом УВО. Аналіз матеріалів кримінальної справи свідчить, що єдиним фактичним звинуваченням, висунутим проти М. Маруняка, була його участь у підпільній УВО в період перебування на території Польщі. 22 листопада 1931 р. Особлива нарада при колегії ДПУ УСРР ухвалила рішення про закриття справи та його звільнення з-під варти [7, арк. 35]. У свідченнях репресованого педагога **Богдана Петровича Філіпчика** 22 березня 1938 р. зазначається, що М. Маруняк тоді проживав у м. Ромни [3, арк. 38–39].

Степан Пилипович Арнатович народився 1902 р. у с. Гривенщина колишнього Заславського району Мінської області (Білорусь). За національністю – білорус. Згідно з довідкою НКВС про компрометуючі матеріали на нього 8 грудня 1924 р. він був заарештований прикордонним загonom за нелегальний перетин державного кордону до Польщі з метою контрабандної діяльності. Після затримання перебував у тюрмі м. Мінська, а через 7 місяців його було вислано за межі прикордонної смуги. У 1933 р. він намагався виїхати до свого рідного с. Гривенщина, однак, не маючи належного дозволу, не був випущений з території УСРР співробітниками Мінського відділення ОДПУ і змушений

був повернутися до м. Ромни. Працював возієм Чернігівторгу у м. Ромни. Заарештований 10 лютого 1938 р. На момент арешту С. Арнатовича його сім'я складалася з дружини **Олександри Йосипівни Катрич** (25 років, домогосподарка) та двох дітей – Віталія (4 роки) і Костянтина (2 роки). Він був затриманий за підозрою у шпигунській діяльності. Під час допиту 12 лютого 1938 р. Арнатович розповів про обставини переходу державного кордону у 1924 р., однак ці свідчення не містили нових фактів. За його словами, після заслання з прикордонної смуги він був направлений спочатку до Дніпропетровська, де прожив 2–3 місяці без «певних занять». Наприкінці 1925 р. переїхав до м. Ромни, де проживав до моменту арешту. Інших міст не відвідував. Він зазначив, що у Польщі не мав родичів, проте мав багато знайомих у прикордонних селах. Під час допиту С. Арнатович все ж зізнався, що у 1933 р. намагався виїхати за кордон до родичів, однак через відсутність спеціального дозволу органи ДПУ заборонили йому доступ до прикордонної смуги. Його батько проживав у с. Киселі Заславського району неподалік кордону. Мати померла у 1904 р. Він підтримував листування з батьком до 1935 р., а у 1937 р. неодноразово надсилав йому листи, однак відповіді не отримав [5, арк. 1–2, 9, 9 зв., 12, 12 зв., 13, 13 зв.].

Протокол допиту від 23 лютого 1938 р. містить лише одне запитання та відповідь. Слідчий вимагав від С. Арнатовича зізнатися у пред'явленому обвинуваченні, яке водночас не було офіційно зафіксоване в протоколі. Він заявив про свою невинуватість. В іншому протоколі допиту від 10 березня 1938 р. зафіксовано чотири запитання та

відповіді. Слідчий наполягав на зізнанні у проведенні розвідувальної діяльності, однак він знову відкинув обвинувачення. У другому запитанні слідчий звинуватив його у брехні та повторно вимагав зізнання, проте С. Арнатович наполягав на своїй невинуватості та заперечував факт нелегального перетину державного кордону. На уточнювальне третє запитання він визнав, що під час допиту 23 лютого надав неправдиві свідчення. У 1924 р. був заарештований та висланий із прикордонної смуги за звинуваченням у «контрреволюційній діяльності», однак себе винним у цьому не визнавав. Під час служби в прикордонному загоні йому було організовано очну ставку з односельчанином Пилиповичем, який також був висланий із прикордоння. Він стверджував, що С. Арнатович нібито нелегально перетинав кордон і займався контрабандою, особисто передаючи йому контрабандні товари. С. Арнатович заперечував ці звинувачення як під час очної ставки, так і під час допиту в 1938 р. Згідно з протоколом допиту від 22 березня 1938 р. слідчі знову вимагали від С. Арнатовича визнати себе винним у шпигунській діяльності. Обвинувачений заперечив свою провину. Значні часові інтервали між протоколами допитів дають підстави припускати, що частина з них могла не фіксуватися [5, арк. 14–19].

7 квітня 1938 р. у межах слідства був допитаний **Юхим Тимофійович Дегтярьов** (1891 р. н., уродженець м. Енгельс Республіки німців Поволжя, нині Саратовська область РФ; на момент допиту – охоронець текстильно-галантерейної фабрики у м. Ромни; у 1919–1921 рр. служив у Червоній армії). За його словами, він знав С. Арнатовича з 1934 р., оскільки вони мешкали в одному будинку. Свідок

стверджував, що обвинувачений нібито займався контрабандною діяльністю, за що був висланий із прикордонної смуги. Крім того, він охарактеризував обвинуваченого як особу з антирадянськими поглядами. Зокрема, у 1937 р., коли газети писали про загострення міжнародної ситуації, С. Арнатович нібито висловив сподівання на зміну політичного режиму, говорячи, що поляки за один день будуть у Києві, а на другий – у Ромнах і повернуть нормальне життя. Також свідок повідомив, що у 1935 або 1936 р., коли у Ромнах було вбито уповноваженого розшуку, він розповів про це С. Арнатовичу, на що той нібито відповів: «Убили, туди им всем дорога, собакам собачья смерть». Також свідок описав Арнатовича як «зłodія й хулігана», який часто сварився із сусідами та вступав із ними у бійки [5, арк. 20–21].

Згідно з довідкою з грифом «Цілком таємно» від 21 лютого 1938 р., надісланою Заславським прикордонним відділенням УПВО НКВС БРСР на адресу начальника Роменського районного відділу НКВС УРСР старшого лейтенанта державної безпеки Зверева, С. Арнатович у 1923 р. був заарештований і притягнутий до відповідальності за нелегальний перехід державного кордону з території СРСР до Польщі та у зворотному напрямку. У документі також зазначено, що 8 грудня 1924 р. його знову затримали під час спроби нелегального перетину кордону з контрабандними товарами. У заключній частині довідки висловлено категоричне твердження про те, що С. Арнатович «безсумнівно є агентом польської розвідки» [5, арк. 22].

На підставі факту нелегального перетину державного кордону, сумнівних свідчень єдиного свідка та підозри

у шпигунській діяльності на користь Польщі постановою Трійки при управлінні НКВС по Чернігівській області від 21 вересня 1938 р. С. Арнатович був засуджений до 10 років позбавлення волі у таборах. Термін покарання він відбував у Пермському краї РСФРР. Перебуваючи на засланні, 1 травня 1940 р. С. Арнатович подав скаргу з проханням про перегляд кримінальної справи. Перевірка була проведена шляхом ознайомлення зі слідчими матеріалами, без виклику та допиту свідків. На підставі такого розгляду у задоволенні скарги було відмовлено [5, арк. 24, 27–28, 28 зв., 31, 31 зв.].

17 жовтня 1959 р. його вдова, **Олександра Йосипівна Арнатович**, звернулася із заявою до Голови Президії Верховної Ради СРСР К. Ворошилова з проханням про перегляд кримінальної справи її чоловіка. У листі вона повідомляла, що до 1939 р. підтримувала регулярне листування з чоловіком, однак надалі зв'язок був втрачений. Із переписки з родиною також репресованого мешканця м. Ромни Вальберта, який відбував покарання в одному з таборів разом із С. Арнатовичем, їй стало відомо, що в'язнів Вишерського табору (м. Солика́мськ) було переведено до табору в Магадані (Хабаровський край). Іншої інформації про подальшу долю чоловіка вона не мала. Після арешту чоловіка вона залишилася з двома малолітніми дітьми, зазнала соціальної ізоляції, принижень і переслідувань. Її примусово виселили з квартири по Пушкінському провулку, буд. 2, переселивши до непридатної для проживання кімнати по вул. Комінтерну, буд. 27. За її словами, внаслідок пережитого вона втратила зір і стала особою з інвалідністю I групи. Наприкінці листа вона зверталася з проханням допомогти

з'ясувати долю її чоловіка [5, арк. 55, 55 зв.].

Згідно з протоколом допиту від 5 квітня 1960 р. О. Арнатович (1908 р. н., уродженка с. Артюхівка Роменського району) повідомила, що у 1959 р. отримала офіційне сповіщення про смерть її чоловіка у 1942 р. у місці ув'язнення. До моменту допиту їй не було відомо, з якої причини він був заарештований. Під час допиту їй поставили запитання щодо **Юхима Тимофійовича Дегтярьова**. Вона підтвердила, що знала його як сусіда по будинку – вони користувалися спільною кухнею. За словами О. Арнатович, між Дегтярьовим та її чоловіком часто виникали конфлікти. Також вона згадала інцидент, коли дружина Дегтярьова умисно облила її руку кип'ятком [5, арк. 56–57].

У квітні 1960 р. було проведено допити низки свідків, які добре знали засудженого. **Хана Давидівна Шур** (1898 р. н., уродженка с. Вишняки Полтавської області, пенсіонерка, проживала у м. Ромни) у своїх свідченнях розповіла, що знала С. Арнатовича приблизно з 1932 р. за спільним місцем роботи в торговельній організації, де вона працювала спочатку продавцем, потім завідувачем відділу. **Трохим Дмитрович Михно** (1901 р. н., уродженець с. Житне Роменського району, завідувач магазину «Роменторг») працював у торговельній організації «Чернігівторг» приблизно з 1932–1933 рр., обіймаючи посади продавця, завідувача відділу, а згодом – завідувача магазину. **Іроїда Хрисанфівна Кізіна** (1904 р. н., уродженка м. Ромни, член ВКП(б) з 1938 р., середня медична освіта) знала С. Арнатовича протягом кількох років як сусіда по будинку. **Пилип Васильович Бахмат** (1908 р. н.,

уродженець с. Липова Долина, вантажник «Роменторгу») у своїх свідченнях зазначив, що особисто Ю. Дегтярьова не знав, проте чув, що С. Арнатович мав конфлікти з сусідами. Після арешту Арнатовича поширювалися чутки, що причиною стали доноси з боку сусідів. Більшість свідків не могли охарактеризувати С. Арнатовича з політичної точки зору, оскільки не вели з ним розмов на відповідні теми. Втім усі вони відзначали його як ввічливу, стриману людину та зазначали, що жодного разу не чули від нього антирадянських висловлювань. Сам Ю. Дегтярьов, на свідченнях якого значною мірою базувалося первинне обвинувачення, у справі 1960 р. допитаний не був. **Микита Карпович Моргунов** (1896 р. н., уродженець м. Черкаси, пенсіонер) повідомив, що знав Дегтярьова як сусіда: той мешкав у будинку № 9, тоді як Моргунов – у № 13. За його словами, Дегтярьов проживав разом із дружиною, дітей у них не було. У 1946 або 1947 р. подружжя виїхало з м. Ромни до Росії, подальша їхня доля свідкові була невідома. 7 червня 1960 р. Військовим трибуналом Київського військового округу С. Арнатович був посмертно реабілітований [5, арк. 58–62, 90–91].

Катерина Григорівна Олисевиц (до заміжжя – Дацькова) народилася 10 червня 1897 р. в с. Озеряни, що на той час знаходилося на території Польщі (нині Рівненська область, Україна). З матеріалів її кримінальної справи відомо, що під час Першої світової війни вона прибула на територію Російської імперії як біженка і деякий час працювала на залізничній станції Київ. У 1919 р. була звільнена з роботи за участь у страйку, що відбувся під час перебування військ Симона Петлюри в місті. Її батьки на

той момент проживали на станції Смига Дубенського повіту Волинської губернії (нині Рівненська область), території, яка після завершення воєнних дій опинилася під контролем Польщі. Катерина отримала від батьків телеграму з проханням приїхати до них. Насправді, як з'ясувалося пізніше, вони викликали її з метою перешкодити її наміру вийти заміж за **Володимира Івановича Олисевиц**, з яким вона була знайома ще з 1916 р. і планувала укласти шлюб перед від'їздом. З 1919 по 2 вересня 1924 р. К. Олисевиц проживала на станції Смига, де працювала приватною вчителькою. Протягом цього періоду вона отримала п'ять викликів з вимогою з'явитися до м. Дубно для оформлення польського підданства. К. Олисевиц виконала два з цих викликів, однак відмовилася від набуття польського підданства, маючи намір повернутися до СРСР. Надалі вона нелегально перетнула польсько-радянський кордон, за що була затримана прикордонною службою СРСР і тимчасово поміщена до концтабору. У 1926 р. постанала перед судом за спробу незаконного перетину кордону в бік Польщі. У 1927 та 1928 роках за аналогічними звинуваченнями була вислана до Воронежа. За матеріалами справи, К. Олисевиц підтримувала листування з особами, які перебували на території Польщі, а також мала тісні зв'язки з **Іваном Івановичем Фітче** – громадянином Німеччини, заарештованим і репресованим за звинуваченням у шпигунстві на користь Німеччини. У 1934 р. К. Олисевиц та І. Фітче відвідували польські консульства в Харкові та Москві, що також фігурує в матеріалах справи як компрометуючий факт. 22 серпня 1937 р. К. Олисевиц було заарештовано за звинуваченням у

Фото 3. Катерина Олисевич в молодості.
(З кримінальної справи. ДАСО. Ф. Р-7641.
Оп. 5. Спр. 916)

нелегальному перетині кордону СРСР у 1924 р. з метою здійснення розвідувальної діяльності. На момент арешту вона перебувала у шлюбі з **Володимиром Івановичем Олисевичем** (1897 р. н.), який на той час не мав постійного місця роботи; до 1 березня 1937 р. працював телеграфістом. Під час обшуку у К. Олисевич було виявлено 48 порнографічних заміток і зображень, які, за її словами, належали чоловікові, а також кілька заборонених періодичних видань, зокрема журнали та газети з публікаціями доповідей М. Бухаріна та Г. Зінов'єва [8, арк. 1, 4, 12, 14–17 зв.].

У матеріалах справи містяться протоколи допиту обвинуваченої від 3, 4, 5, 7, 10 вересня та 10–11 жовтня 1937 р. Під час другого допиту слідчий зосередив увагу на з'ясуванні можливих зв'язків

із розвідувальними органами, а також уточнив, чи були її батьки заарештовані польською розвідкою. Обвинувачена заперечила наявність будь-яких контактів з польськими спецслужбами і заявила, що її батьки ніколи не були заарештовані. Водночас вона повідомила, що її знайомий – землемір **Олексій Чебанов** із м. Смига – у 1923 р. та 1924 р. перетинав радянсько-польський кордон. За її словами, у березні 1925 р. вона сама намагалася нелегально залишити територію СРСР і повернутися до Польщі, однак була затримана прикордонниками поблизу м. Ямпіль під час нічної спроби перетину кордону. Після затримання її було доставлено до прикордонного підрозділу, де вона утримувалась протягом 20 діб, а згодом переведено до житомирської в'язниці. Там її допитали і згодом звільнили. Після звільнення вона прибула до м. Ромни. Мотивуючи свої дії, обвинувачена зазначила, що прагнула повернутися до Польщі, щоб забрати частину особистих речей та продати кілька корів (за її словами, у батька було десять голів великої рогатої худоби), а після повернення до СРСР – придбати майно на виручені кошти. Також вона визнала, що мала при собі золотий браслет, дві золоті каблучки та хрестик, які планувала використати як плату провідникам за допомогу в переправленні через кордон в обох напрямках. Вона стверджувала, що грошова винагорода не гарантувала допомоги з боку переправників, оскільки в 1924 р. за аналогічні послуги з неї вимагали оплату у твердій валюті [8, арк. 18–22].

У третьому протоколі допиту від 4 вересня 1937 р. К. Олисевич повідомила, що з метою отримання візи для виїзду до Польщі двічі зверталася до польського

Фото 4. Катерина Олишевич.
(З кримінальної справи. ДАСО. Ф. Р-7641.
Оп. 6. Спр. 916)

консульства: 1925 р. у Харкові та 1933 р. у Москві. Вона також зазначила, що не пам'ятає, чи повідомляла раніше слідству про свою спробу нелегального перетину радянсько-польського кордону в 1925 р., яка завершилася її затриманням прикордонниками. Така невизначеність у свідченнях може свідчити про можливий психологічний тиск або інтенсивні методи допиту. Під час допиту К. Олишевич заявила, що, звертаючись до польського консульства, заповнила анкету та здійснила грошовий внесок у розмірі 5–7 крб. Однак слідчий звинуватив її у наданні неправдивої інформації, пред'явивши дві квитанції, вилучені під час обшуку. Вони були видані польським консульством 17 серпня 1925 р. і засвідчували, що внесок було здійснено

не в радянських карбованцях, а в доларах США на суму, еквівалентну 161 крб. 50 коп. радянською валютою. К. Олишевич визнала, що квитанції належали їй, проте заперечила факт внесення зазначеної суми. Вона також підтвердила, що відвідувала польське консульство в Москві разом із громадянином І. Фітче, знайомство з яким тривало з 1930 р. Причиною звернення до нього була відсутність коштів на поїздку до Москви; Фітче, дізнавшись про її ситуацію, погодився надати фінансову допомогу та взяв на себе всі витрати, пов'язані з поїздом. За її словами, І. Фітче з перших днів знайомства виявляв до неї особливу симпатію. У 1933 р., в присутності чоловіка, він навіть зробив пропозицію стати його дружиною, мотивуючи це тим, що зможе забезпечити їй кращі матеріальні умови. Тоді ж І. Фітче подарував їй коштовності та облігації на значну суму. Згодом облігації були ним вилучені, проте коштовності залишилися у неї. К. Олишевич також зазначала, що її чоловік не був поінформований про справжню мету її поїздки до Москви. Вона повідомила йому, що вирушає туди з наміром працевлаштуватися, приховавши не лише справжній характер візиту, але й той факт, що подорожувала разом із І. Фітче. Співробітник НКВС, який проводив допит, наполягав на тому, щоб обвинувачена визнала факти відвідування польського консульства з метою шпигунської діяльності. Однак К. Олишевич категорично заперечувала ці звинувачення [8, арк. 24–29 зв.].

Під час допиту 5 вересня 1937 р. К. Олишевич повідомила, що впродовж 1924–1935 рр. перебувала в ряді населених пунктів як на території СРСР, так і тодішньої Польщі. Зокрема, в СРСР

вона відвідувала такі міста: Київ, Харків, Херсон, Миколаїв, Кременчук, Сімферополь, Севастополь, Батумі, Ростов-на-Дону, Ленінград, Москва, Гомель, Вороніж. На території Польщі – Кременець, Львів, Познань, а також проїздом була у Варшаві, Дубно, Радзивілові, Немирівці та Смізі. Серед своїх близьких знайомих у м. Ромни вона назвала таких осіб:

1) **Іван Минович Романько** – машиніст залізниці; 2) **Наталія Артеменко** – домогосподарка; її чоловік працював модельником на механічному заводі; 3) **Олександра Іванівна Скок** – домогосподарка; 4) **Уляна Середа** – працювала на залізниці; 5) **Сергій Васильович Іванов** – лікар на залізничній станції; 6) громадянка на прізвище **Супрун** (ім'я та по батькові не пам'ятала) – перебувала на утриманні сина, який працював на залізниці; 7) **Марія Сергієнко** – виїхала до Молдови; 8) **Олександра Петрівна Фесенко** – перебувала на утриманні чоловіка; 9) **Петро Петрович Костиненко** – працював машиністом; 10) **Кондратенко** – голова сільради с. Засулля, його дружина Варвара; 11) **Іван Іванович Фітче**. Серед знайомих з інших міст вона вказала наступних осіб: 1) **Камелія Петрівна Гуторович** – полька за національністю, працювала на залізничній станції Київ; 2) **Дмитро Антонович Остюменський** – працював у Київському відділі народної освіти; 3) **Микола Антонович Остюменський** – брат Дмитра, проживав разом із матір'ю у м. Смига, сусід батьків К. Олисевиц; 4) дружина **Дмитра** – донька колишнього поміщика, відвідувала родичів у Польщі у 1923–1924 рр.; 5) **Віра Степанівна Ковальчук** – тітка К. Олисевиц, проживала в Києві; її діти – **Олександр Йосипович Ковальчук** і **Ольга** – проживали в Ленінграді [8, арк. 30–34 зв.].

У матеріалах справи зберігається друкована копія свідчень електрозварника **Петра Петровича Костяленка** (1907 р. н., м. Ромни), наданих 21 вересня 1933 р. Він повідомив, що його дружина неодноразово відвідувала родину Олисевиц і звертала увагу на ворожі висловлювання К. Олисевиц щодо радянської влади. Вона підтримувала листування з родичами в Польщі, від яких отримувала грошові перекази в доларах. Перебуваючи у нього на квартирі, нібито висловлювала антирадянські погляди, ненавиділа робочих, називаючи їх мулами й хамами, а також говорила, що за будь-яку ціну повинна перебраться до Польщі – спочатку сама, а потім перевезти туди свою родину. Водночас вона заявила, що як тільки добереться до Польщі, почне агітувати проти радянської влади, розповідатиме, що тут відбувається, і їй за це платитимуть золотом [8, арк. 59]. Ймовірно, саме заява П. Костяленка стала підставою для арешту К. Олисевиц, оскільки наведені ним факти відіграли ключову роль під час допитів і формування обвинувачення. Разом з тим залишається нез'ясованим, чому її було заарештовано лише через 4 роки після цих свідчень.

7 жовтня 1937 р. у межах слідства у справі була допитана **Олександра Іванівна Скок**. Згідно з анкетною на той час їй було 56 років; вона народилася в Німеччині, однак назву міста не пам'ятала. Російське підданство отримала у 1885 р. У своїх показаннях зазначила, що К. Олисевиц неодноразово розповідала їй про те, що в Польщі залишилися її батьки, від яких у 1933 р. вона отримала грошовий переказ у доларах США. Також, за словами О. Скок, К. Олисевиц висловлювала думку про значно кращі умови

життя в Польщі порівняно з СРСР. Вона нібито говорила, що якби не допомога рідних, то «здохла б з голоду». За твердженням свідка, в листах до Польщі К. Олисевич повідомляла про тяжке становище та «погане життя» в СРСР [8, арк. 47, 47 зв.]. Варто зазначити, що 2 лютого 1935 р. був заарештований **Іван Іванович Скок**, 1904 р. н., уродженець м. Ромни, який на той час проживав у Мінську (Білорусь). 9 травня того ж року він був засуджений Особливою нарадою при НКВС СРСР за звинуваченням в антирадянській агітації до 3 років таборів. Термін покарання відбував у м. Свободний Амурської області (РФ) [13, с. 192].

Іван Минович Романько, 1904 р. н., уродженець м. Кобеляки Полтавської області, працював машиністом водокачки у м. Ромни. Був одружений, мав трьох дітей. Освіту здобув у міському початковому училищі. На момент слідства був кандидатом у члени КП(б)У. У своїх показаннях від 7 жовтня 1937 р. він зазначив, що знав К. Олисевич як сусідку, яка була вороже налаштована до радянської влади. За словами свідка, вона неодноразово розповідала йому про свого батька, великого господарника, який володів значною кількістю великої рогатої худоби. Крім того, висловлювала наміри виїхати до Польщі та стверджувала, що без фінансової допомоги від батьків «здохла б з голоду» [8, арк. 48–49 зв.]. 17 лютого 1938 р. І. Романько був репресований та 19 червня того ж року засуджений за «контрреволюційну» діяльність до 8 років таборів [12, с. 116].

8 жовтня 1937 р. у справі був допитаний чоловік обвинуваченої, **Володимир Іванович Олисевич** (1897 р. н., уродженець і мешканець м. Ромни). У своїх свідченнях він повідомив, що знав

К. Олисевич із 1915 р., коли вона ще навчалася на останньому курсі жіночої гімназії. За його словами, К. Олисевич прибула до Ромен із колишньої Волинської губернії у тому ж 1915 р., а у 1918 або 1919 р. повернулася до своїх батьків, які на той час проживали на території Польщі. У 1924 р. нелегально перетнула радянський кордон і повернулася до СРСР. За словами В. Олисевича, про намір повернення вона попередньо писала йому в листах, мотивуючи це бажанням укласти шлюб і жити разом. Перетин кордону відбувся безперешкодно в районі с. В'язове, куди він виїхав, щоб її зустріти. У подальших свідченнях В. Олисевич загалом підтвердив показання своєї дружини. Зокрема, він зазначив, що вона неодноразово висловлювала наміри повернутися до Польщі й двічі відвідувала польське консульство. Також пояснив її часті поїздки до різних міст тим, що він працював на залізниці й мав можливість отримувати безкоштовні проїзні квитки. За його словами, ці поїздки були пов'язані з відвідуванням родичів та придбанням продуктів харчування. До того ж В. Олисевич повідомив, що під час перебування його дружини в Польщі у неї проводили обшук жандарми. У межах слідства у справі були допитані свідки – **Андрій Микитович Петров** (1900 р. н., уродженець м. Ромни, машиніст депо станції Ромни) та його дружина **Ксенія Григорівна Петрова** (1904 р. н., уродженка м. Ромни, домогосподарка). Однак їхні показання не містили нової або істотної інформації для розслідування [8, арк. 50–57 зв.].

На підставі зібраних матеріалів слідства К. Олисевич було пред'явлено обвинувачення в «контрреволюційній націоналістичній діяльності» та «вихвалянні

фашистського режиму» в Польщі. Її поїздки до 14 міст кваліфіковані слідством як прояви шпигунської діяльності. 4 листопада 1937 р. засуджена до розстрілу. Вирок було приведено у виконання 27 листопада того ж року в м. Чернігові [8, арк. 60–61, 92–93].

Висновки. Дослідження становища західноукраїнських мігрантів у м. Ромни в контексті сталінських репресій дає підстави стверджувати, що ця соціальна група перебувала в особливо вразливому стані. Аналіз архівно-кримінальних справ репресованих у 1930-х роках свідчить, що основними причинами арештів були доноси з боку місцевих громадян та регулярні повідомлення сексотів. Вихідці із західноукраїнських земель часто ставали об'єктами звинувачень у «контрреволюційній діяльності», зокрема веденні листування з родичами, що залишилися на території Польщі, розмовах про голод, а також у подорожах до інших міст. Такі дії органи ДПУ/НКВС інтерпретували як прояви шпигунства. Подальшого дослідження потребують інші населені пункти Сумщини та порівняння їх із досвідом м. Ромни для формування ширшої картини регіональної специфіки репресій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильєв, В. Вплив «Великого терору» (1937–1938 рр.) на сільське господарство України. *Історія України: маловідомі імена, події, факти*: зб. статей. Київ, 2005. Вип. 30.
2. Вовк, О. В. Репресії проти інтелігенції на Сумщині у 20–30-х роках ХХ століття. *Сумський історико-архівний журнал*. 2012. № 16–17. С. 212–216.
3. Державний архів Сумської області (ДАСО). Ф. Р-7641. Оп. 1. Спр. 497.
4. ДАСО. Ф. Р-7641. Оп. 1. Спр. 604.
5. ДАСО. Ф. Р-7641. Оп. 2. Спр. 304.

6. ДАСО. Ф. Р-7641. Оп. 2. Спр. 477.
7. ДАСО. Ф. Р-7641. Оп. 4. Спр. 93.
8. ДАСО. Ф. Р-7641. Оп. 5. Спр. 916.
9. Державний архів Чернігівської області. Ф. Р-8840. Оп. 3. Спр. 7897.
10. Іванущенко, Г. М. *Залізом і кров'ю. Історико-документальні нариси*. Суми, 2001. 192 с.
11. Коцур, А., Семешин, Е. Учителство Недригайлівщини в роки сталінізму (за матеріалами особових і кримінальних справ). *Часопис української історії*. 2025. № 51. С. 69–94.
12. *Реабілітовані історією. Полтавська область*. Київ–Полтава, 2006. Кн. 4. 736 с.
13. *Реабілітовані історією. Сумська область*. У 3-х книгах. Суми, 2015. Кн. 3. Ч. 1. 756 с.
14. *Реабілітовані історією. Харківська область*. Київ; Харків, 2015. Кн. 3. Ч. 1. 672 с.
15. *Реабілітовані історією. Харківська область*. Київ; Харків, 2019. Кн. 3. Ч. 3. 564 с.
16. Семешин, Е. Сталінські репресії проти прихильників опозиції на Сумщині (на прикладі Роменського району). *Часопис української історії*. 2024. № 50. С. 56–68.

REFERENCES

1. Vasiliev, V. (2005) The Impact of the Great Terror (1937–1938) on Agriculture in Ukraine. *History of Ukraine: Little-Known Names, Events, Facts: Collection of Articles*. Kyiv, 2005. Issue 30. [in Ukr.]
2. Vovk, O. (2012) Repressions against the Intelligentsia in the Sumy Region in the 20-30s of the Twentieth Century. *Symskyi istorychno-arhivnyi zhurnal* (Sumy Historical and Archival Journal), No. 16 – 17 [in Ukr.]
3. *State Archives of Sumy Oblast*. Fund r-7641, Inventory 1, Unit 497 [in Ukr.]
4. *State Archives of Sumy Oblast*. Fund r-7641, Inventory 1, Unit 604 [in Ukr.]
5. *State Archives of Sumy Oblast*. Fund r-7641, Inventory 2, Unit 304 [in Ukr.]
6. *State Archives of Sumy Oblast*. Fund r-7641, Inventory 2, Unit 477 [in Ukr.]

7. *State Archives of Sumy Oblast*. Fund r-7641, Inventory 4, Unit 93 [in Ukr.]
8. *State Archives of Sumy Oblast*. Fund r-7641, Inventory 5, Unit 916 [in Ukr.]
9. *State Archives of Chernihiv Region*. Fund R-8840, Inventory 3, Unit 7897 [in Ukr.]
10. Ivanushchenko, H. (2001) With Iron and Blood. *Historical and Documentary Essays*. Sumy. [in Ukr.]
11. Kotsur, A., Semeshyn, E. (2025) Teachers in Nedrygailivshchyna during the Stalinist Era (Based on Personal and Criminal Case Files). *Chasopys ukrainskoi istorii* (Journal of Ukrainian History), No. 51. Kyiv, pp. 69–94 [in Ukr.]
12. *Rehabilitated by History*. Poltava Region. (2006). Book 4. Kyiv — Poltava: ASMI [in Ukr.]
13. *Rehabilitated by History*. Sumy Region. (2015). Book 3. Sumy. [in Ukr.]
14. *Rehabilitated by History*. Kharkiv Region. (2015). Book 3. Part 2. Kyiv; Kharkiv. [in Ukr.]
15. *Rehabilitated by History*. Kharkiv Region. (2019). Book 3. Part 3. Kyiv; Kharkiv. [in Ukr.]
16. Semeshyn, E. (2024) Stalin's Repression against Opposition Supporters in Sumy Region (Based on the Example of Romny District). *Chasopys ukrainskoi istorii* (Journal of Ukrainian History), No. 50, pp. 56–68 [in Ukr.]

Summary

IN THE VORTEX OF REPRESSION: THE FATE OF WESTERN UKRAINIAN MIGRANTS IN ROMNY DURING STALIN'S TERROR

Eduard SEMESHYN

orcid.org/0000-0001-5022-203X

Master of History

independent researcher

email: edvardhannover@gmail.com

The relevance of the research. The Stalinist terror of the 1930s–1950s left a profound imprint on both the collective and individual memory of the Ukrainian people. Particular attention must be given to the regional manifestations of repressive policies, especially those directed against specific social groups. Soviet security agencies subjected one such group of comprised migrants from Western Ukraine, to heightened surveillance. Their relocation to the eastern regions of Ukraine – notably to the Sumy region – occurred for a variety of reasons, including escape from political persecution, personal or family circumstances, and the pursuit of better living conditions. Within Soviet Ukrainian society of the Stalinist era, these individuals were frequently regarded as bearers of a “foreign” identity and perceived as potentially disloyal to the regime. This perception significantly increased their vulnerability to state repression. Despite the relevance of this topic, the phenomenon of Stalinist repression against Western Ukrainian migrants in specific local contexts – such as the city of Romny in the Sumy region – remains insufficiently explored in Ukrainian historiography.

The purpose is to reconstruct and analyze the experiences of migrants from the western regions of Ukraine who became victims of Stalinist repressions in the city of Romny, based on an examination of archival criminal case materials.

Conclusions. The study of the situation of Western Ukrainian migrants in Romny during the period of Stalinist repression provides grounds to assert that this social group occupied a particularly vulnerable position. Analysis of criminal case files from the 1930s reveals that the primary reasons for their arrests were often denunciations by local residents and reports submitted by informants of the Soviet secret police. Migrants from western Ukraine were frequently accused of “counterrevolutionary activity”, which included such actions as maintaining correspondence with relatives who remained in Poland, discussing the famine, or traveling to other cities. The GPU/NKVD interpreted these actions as signs of espionage. Further research is needed into similar cases in other localities of the Sumy region, as well as comparative analysis with the experience of Romny, in order to gain a more comprehensive understanding of the regional specificities of Stalinist repressive policies.

Keywords: Stalinist repressions, Romny, Sumy region, NKVD, the fate of resettlers.